

Mellom himmel og jord

(1600–1700-tallet)

2

Kompetansemål:

- * Å gjengi hovedtrekk ved barokken og opplysningstiden
- * Å lese tekster fra 1600- og 1700-tallet og sammenligne dem med noen samtidstekster
- * Å diskutere hva løgn og sannhet er, med utgangspunkt i litterære tekster
- * Å gjenkjenne sjangertrekk ved drama og salmer
- * Å delta i litterære samtaler
- * Å lage ordkart, sekvenskart og personkart
- * Å finne informasjon på Internett

I dette kapitlet skal vi ta for oss to epoker i litteraturhistorien, barokken (1600-tallet) og opplysningstiden (1700-tallet). Vi skal vise hvordan disse stilretningene kommer til uttrykk i datidens diktning, musikk og malerkunst. Under emnet barokken skal vi presentere og sammenligne gamle og moderne salmer, og blant annet se hvordan de behandler temaene evighet og forgjengelighet, sannhet og løgn.

Under emnet opplysningstiden skal vi bli kjent med dramatikerens Ludvig Holberg og komedien som sjanger. Vi skal også lese utdrag fra Holbergs komedie *Jeppes på Berget* og blant annet lese et intervju om en moderne oppsetning av det samme stykket. Til slutt skal vi stifte bekjentskap med dikteren Johan Herman Wessel og hans versefortelling *Smeden og bakeren*.

FORGJENLIGHET at noe er kortvarig

Bildet til venstre:
Sterke og uttrykksfulle malerier

Hieronymus Bosch
(ca. 1450–1516):
Utsnitt fra *Lystenes hage*.
Dette er midttavlen i et triptykon (tre delt tavle, alterskap).

Norge i oppgangstid

Du har tidligere lært at Norge har sin storhetstid på 1100- og 1200-tallet. Kongemakten står sterkt, og norrøn litteratur og norrønt språk blomstrer. Island, Grønland og Færøyene ligger under den norske kongen, og handelen med utlandet er stor. Men så kommer svartedauden på midten av 1300-tallet, og bare en tredel av Norges befolkning overlever pesten. Landet opplever sin verste nedgangstid på mange hundre år. På denne tiden kommer Norge i union med både Danmark og Sverige, og landet mister sin selvstendighet.

Norgesveldet. Bispedømmer under erkebispesetet i Nidaros

- Tingsted
- ⦿ Bispesete
- ⦿ Erkebispesete
- ★ Slagsted

1261–1814: Under Norges konge

— Grense for bispedømme

Arnold Böcklin: *Pesten*, 1898

På 1500-tallet begynner det å bli bedre tider i Norge. Handelen får en svak oppgang, og befolkningen øker. Men selv om Norge er i *økonomisk framgang*, skjer det lite nytt på det *kulturelle* området. Skriftspråket er dansk-norsk. Selv om folkediktningen lever videre, har landet ingen store nasjonale diktere. Men på 1600-tallet dukker det opp diktere fra Norge og Norden som er påvirket av stilretninger ute i Europa. En stilretning som får stor betydning på denne tiden, er *barokken*.

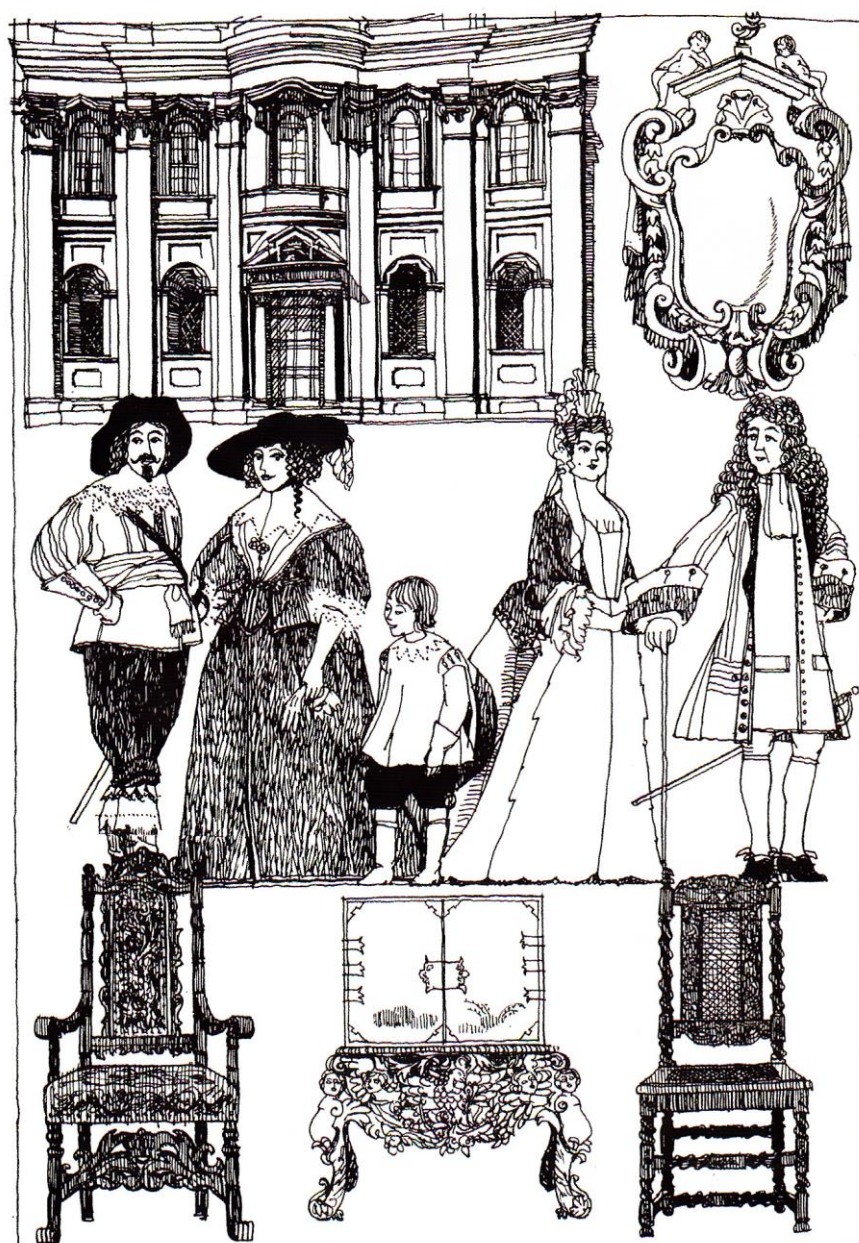
Johan F.L. Dreier: *Bergens torg*.
Slik så Bergen ut tidlig på
1800-tallet. En by
i endring!

BAROKKEN

Barokken er navnet på en kunstepoke da man bruker sterke og følelseladete uttrykksformer. Dikterne hyller Gud og kongen. Med sterke språklige bilder, mange detaljer, dristige sammenligninger og kontraster skildrer dikterne himmel og helvete, engler og demoner, kjærlighet og død. I musikk, malerkunst, arkitektur og diktning skal sterke følelser uttrykkes.

KONTRAST motsetning

Marianne
Brochmann:
Barokk fra ca. 1580.
Slik var moten den
gang. Hva synes du
er typisk for
barokkstilen?

Hieronymus Bosch (ca. 1450–1516)

En av forløperne for den barokke malerkunsten er Hieronymus Bosch. Han lever og arbeider i byen 's-Hertogenbosch i Nederland i det 15. og 16. århundret. De detaljrike og uttrykksfulle maleriene hans er fulle av religiøse symboler og skrekkekfulle scener som skildrer himmel og helvete, engler og demoner, synd og syndsforlatelse, lidelser og det evige liv.

Mange mennesker har i ettertid oppfattet ham som «en oppfinner av uhyrer og fantastiske dyreskikkelser». Han skildrer menneskets syndige og skrøpelige natur uten hemninger. Andre har ment at han er det 15. århundrets surrealist, og sammenligner ham med Salvador Dalí.

De mest kjente av maleriene hans er *Lystenes hage* og *Den hellige Antonius' fristelser*.

Hieronymus Bosch: *Den hellige Antonius' fristelser*. Dette er midttavlen i et triptykon (tredelt tavle, alterskap).

SURREALISME kunstretning hvor kunstneren skildrer det underbevisste

OPPGAVE 1

Se på maleriet *Dommedag* (ca. 1485–1500) av Hieronymus Bosch på neste side.

- Hva ser du øverst, på midten og nederst på maleriet? Noter alle detaljene du finner.
- Hvordan skildrer kunstneren dommedag i motsetning til livet i himmelen?
- Hva tror du kunstneren vil uttrykke gjennom dette bildet?

OPPGAVE 2

- A Søk på emneordet «barokk» på Internett. Hva finner du?
- B Velg ett av treffene og presenter innholdet for de andre.
- C Lag et *ordkart* med begrepet *barokken* plassert i midten (i sola). Forklar begrepet på fire måter:
- ▶ med en egen definisjon
 - ▶ med et synonym
 - ▶ med ordet brukt i en setning
 - ▶ med en tegning
- D Betegnelsen barokk brukes som et stilbegrep om arkitektur, møbler, klær, musikk, kunst osv. Bruk en søkemotor på Internett og finn mer informasjon om barokken. Presenter for de andre det du har funnet.

BAROKKSTIL detaljrik, bilderik, sterke følelser, overlesset, sterke kontraster

PROTESTANTISME luthersk-evangelisk lære som forkaster pavedømmet og setter Bibelen i sentrum

EVANGELIUM de fire skrifter i Det nye testamente som omhandler Jesu liv og lære

Johann Sebastian Bach (1685–1750)

Johann Sebastian Bachs barokkmusikk er et godt eksempel på epokens kunst og uttrykksformer. Han skildrer det himmelske og guddommelige i ekte barokkstil og er den største barokk-komponisten i denne perioden. Han er dypt religiøs og skaper musikk for å prise Gud.

Matteuspassjonen

En av komposisjonene til Bach heter *Matteuspassjonen*. Verket ble første gang framført langfredag i 1729 og er etter manges mening det største verket skapt innenfor protestantisk kirkemusikk. Verket er skrevet for to kor og handler om Kristi lidelseshistorie slik den ble framstilt av evangelisten Matteus i Bibelen. Dette er barokkmusikk på sitt vakreste, som på en dramatisk måte skildrer nattverden, forræderiet, korsfestelsen og Jesu død.

Johann Sebastian Bach (1685–1750), tysk komponist. Barokkens mester.

OPPGAVE 3

- A Lytt til begynnelsen av *Matteuspassjonen* av Johann Sebastian Bach på spor 2 på CD-en. Du kan gjerne tegne det du opplever, mens du lytter.
- B Hvilke tanker får du når du hører dette musikkstykket, og hva tror du Bach ønsket å uttrykke?

Det er mye mellom himmel og jord!

Hieronymus Bosch : *Dommedag*.

Dette er midttavlen i et triptykon (tredelt tavle, alterskap).

Stort og flott skal det være!

På midten av 1600-tallet blir enevelde den dominerende styringsformen i Norden og Europa. En av de mest kjente kongene på denne tiden heter Ludvig 14. og regjerer i Frankrike. Han blir også kalt «Solkongen». Han får bygd sitt fyrstelige barokke slott i Versailles og blir kjent for sin stormannsgalskap. Alt skal være stort og flott og virke imponerende.

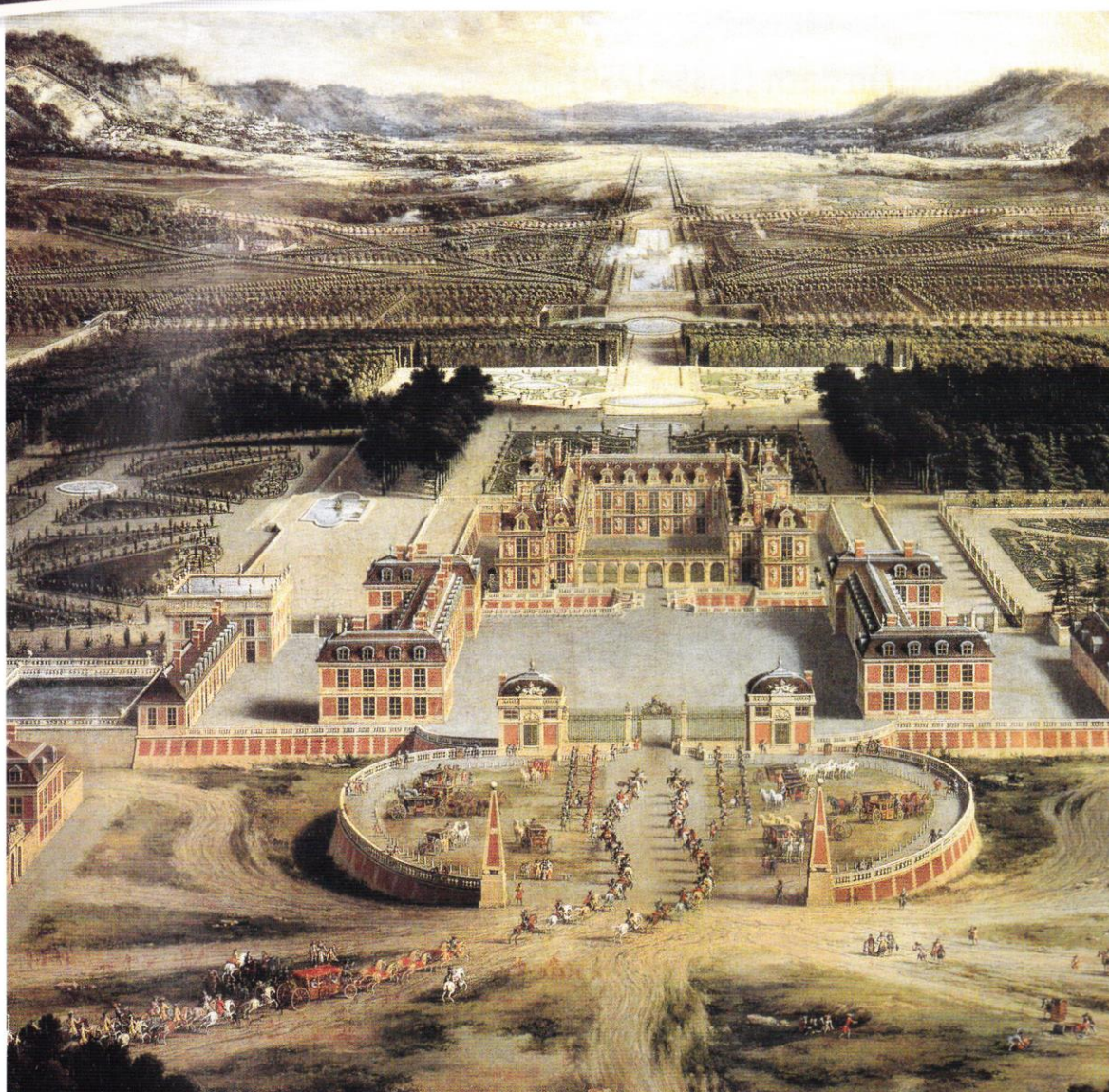
Solkongen

Hyacinthe Rigaud: Portrett av Ludvig 14. (olje på lerret, 279 x 190 cm), 1701

Solkongens stormannsgalskap

Bildet viser Ludvig 14.s slott i Versailles. Ca. 10 000 mennesker hadde sitt arbeid ved slottet til solkongen.

Kunstner: Pierre Patel (olje på lerret, 115 x 161 cm), 1668

Eneveldet i Danmark-Norge (1660–1814)

Her hjemme er Norge fortsatt underlagt Danmark. Kongen får stadig mer makt, og embetsmennene styrer med hans velsignelse. Alle saker må godkjennes av danskekongen. Folk sender stadig søknader til København og spør ham om hjelp. De ser på kongen som en far, og de fleste godtar hans maktposisjon.

I tillegg får vi i byene et sterkt *borgerskap* som driver næringsvirksomhet og tjener seg rike på blant annet trelasthandel. Under reformasjonen overtar danskekongen nesten halvparten av jorda i Norge. Den nye overklassen er for det meste danske og tyske innflyttere, og de forsvarer iherdig den dansk-norske unionen.

Selskap med stil

Wolfgang Heimbach:
Nattlig bankett, 1640

ENEVELDE et samfunn der en konge eller fyrste styrer helt alene

REFORMASJONEN blant annet Martin Luthers brudd med romerkirken på 1500-tallet og dannelse av et nytt kirkesamfunn

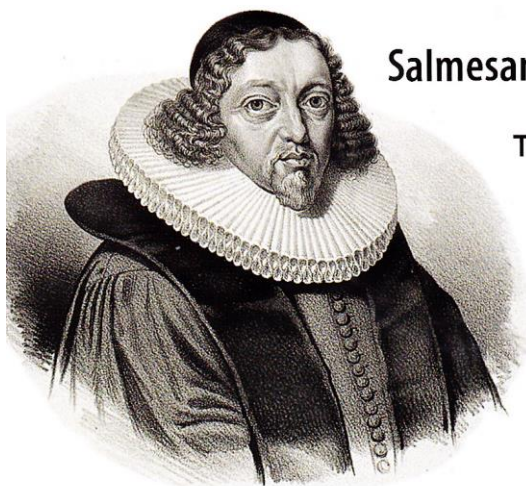
UNION sammenslutning

Ikke alt var stort og flott!

En dansk-norsk skattefogd og hans tjener i arbeid. En same i Finnmark betaler sin skatt.

Fra Hans Lilienskiolds illustrerte verk *Speculum Boreale*, 1698.

Salmesang og gudstro

Thomas Kingo (1634–1703)

Det meste av det som blir skrevet på 1600-tallet, har et religiøst innhold. *Salmene* er den uttrykksformen som brukes mest, og den danske salmedikteren Thomas Kingo er den mest kjente salmedikteren på denne tiden. Han blir kalt «påskens dikter» og skriver i typisk barokkstil. Slik lyder to strofer av salmen *Nå rinner solen opp*:

Salmedikteren
Thomas Kingo
(1634–1703)

STROFE en samling av et bestemt antall verselinjer

Nå rinner solen opp av østerlide,
forygler fjellets topp og bergets side.
Vær glad, min sjel,
og la din stemme klinge,
stig opp fra jordens bo
og deg med takk og tro
til himlen svinge!

Min sjel, vær frisk og glad,
la sorgen fare!
Ditt legems blomsterblad
skal Gud bevare,
han lover meg i dag
sin kraft og styrke,
så i mitt kall og stand
jeg Gud, min Fader, kan
i sannhet dyrke.

SPRÅKLIGE BILDER bilder og forestillinger uttrykt gjennom ord

ENDERIM ord på slutten av linjer som rimer

OPPGAVE 4

- A Hva handler salmen om?
- B Hva synes du er spesielt med språket i denne salmen?
- C Hva gir salmen et gammeldags preg?
- D Hvilke språklige bilder bruker Kingo?
- E Verselinjene har enderim. Kan du finne et mønster?

Se ordforklaringer i marginen.

Les mer om lyriske virkemidler i kapittel 3.

På sidene 104 og 110 kan du lese om enderim og språklige bilder.

Dorothe Engelbretsdotter (1634–1716)

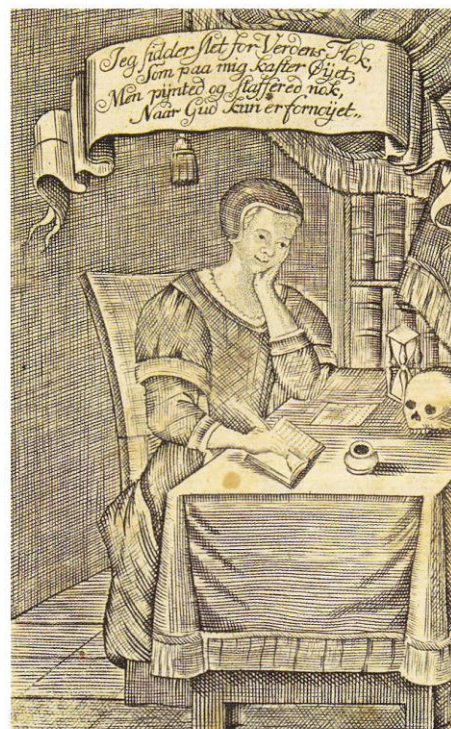
På samme tid som den danske dikteren Kingo skrev sine barokke salmer, skrev Dorothe Engelbretsdotter fra Bergen religiøse og sørgmodige salmevers som ble elsket og sunget av mange i hele Norden.

Dorothe Engelbretsdotter opplevde mange triste hendelser i livet sitt. Hun mistet mannen sin tidlig, og bare to av hennes ni barn vokste opp. Det er derfor ikke underlig at mye av det hun skrev, var preget av sorg og lidelse, som her i *Afften Psalme* (utdrag):

Dagen viker og går bort,
Luften bliver tung og sort,
Solen har alt dalet bratt,
Det går mot mørke natt.

Tiden sakte lister seg,
Glasset rinner, stanser ei;
Døden oss i hælen går,
Evigheten forestår.

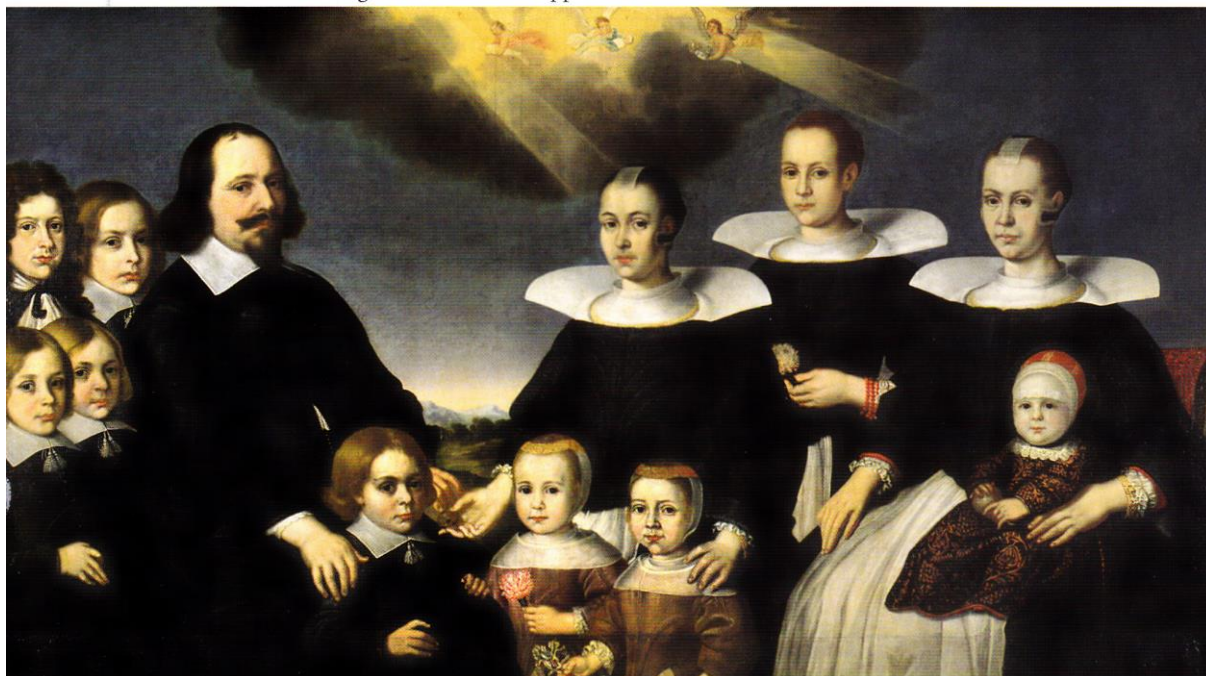
Verden og dens ting forgår,
Jeg til herligheten oppstår,
Når en gang basunens lyd,
Kaller meg til evig fryd.

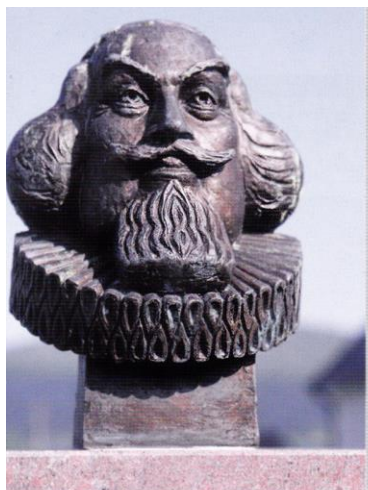

Dorothe Engelbretsdotter (1634–1716).
En tenksom forfatter ved sitt skrivebord.
Hva tror du hun tenker på?

Ukjent kunstner: *Borgermester Trond Clausen med familie*, ca. 1640.

De tre døde barna til borgermesteren er tatt opp til himmelen. På bildet holder hver av dem en blomst i hånden.

**Petter Dass –
dikterpresten med
det store hjertet**
Statue/byste laget av
Skule Waksvik

**Alstahaug kirke
og prestegård**
Vilt og vakkert!
Her hadde dikterpresten
sitt virke.

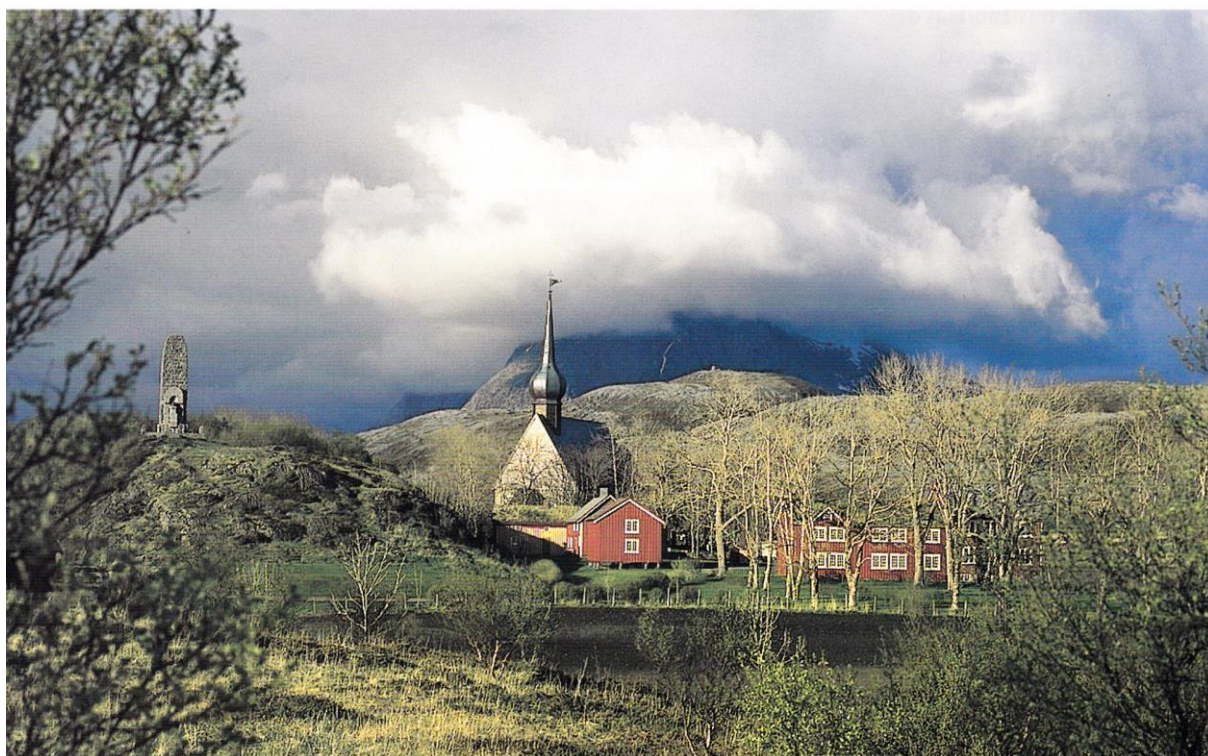
OPPGAVE 5

- A Jeg-personen i *Aften Psalme* opplever en dystre virkelighet fylt av smerte. Tiden lister seg sakte, og døden følger mennesket i hælene. Hvilken lengsel har jeg-personen, og hvilken sannhet søker hun?
- B I salmen bruker forfatteren mange billedlige kontraster eller motsetninger. Nevn noen av dem. Eksempel: dag–natt
- C Hvordan tror du det var å være kvinnelig dikter på den tiden?

I salmene til Thomas Kingo og Dorothe Engelbretsdotter merker vi sterke lengsler etter å komme til Gud og få del i det evige liv. Livet på jorda oppleves som smertefullt og mangelfullt. Mennesket er plaget av tristhet og håpløshet. Sjelen trenger noe annet, noe større, noe som er hevet over livet. Gud blir svaret for disse salmedikterne, en kraft som slipper mennesket fri og løsriver det fra alt som ikke varer evig, alt som er falskt og løgnaktig på jorden.

Petter Dass (1647–1707)

En annen salmedikter som lovpriser Gud som den store kilde og sannhet i livet, er Petter Dass.

Prest, dikter og jekteskipper

Slik har bildekunstneren Karl Erik Harr framstilt Petter Dass i Nordlandsjekten på vei til Bergen med tørrfisk.

Dorothe Engelbretsdotter oppholdt seg for det meste i Bergen. Dit kom også salmedikteren Petter Dass for å selge fisk. Her hadde han gått på skole, og her hadde han sine forretningsforbindelser. Men det var likevel Nordland som var det viktigste stedet for Petter Dass. Han ble født på Helgelandskysten og arbeidet som sogneprest på Alstahaug.

Den folkekjære presten

Petter Dass var en folkekjær prest med stort hjerte og sunn fornuft. På mange måter var han en folkeoppdrager som gjorde kristendommen tilgjengelig for folk flest. I sangene sine satte han hele Martin Luthers katekisme på vers. De ble derfor kalt *Katekismus-sangene*. Dermed kunne vanlige folk bli kjent med den lutherske kristendommen. Selv de som ikke kunne lese eller ikke hadde råd til dyre bøker, kunne lære seg salmene til Petter Dass utenat. På neste side finner du en av salmene han skrev.

KATEKISMUS (KATEKISME)
kortfattet framstilling av den kristne troslære i form av spørsmål og svar

OPPGAVE 6

Lytt til salmen *Herre Gud, ditt dyre navn og ære* av Petter Dass på spor 3 på CD-en. Les teksten mens du lytter.

Herre Gud, ditt dyre navn og ære (utdrag)

TRÆLE treller, slaver

Å SVIMLE å gjøre svimmel, fortumlet, å virke forvirrende

STJERNESTIMLER

stjernevimmelen, stjernemylderet

TINDE spiss fjelltopp

Herre Gud, ditt dyre navn og ære
over verden høyt i akt skal være,
og alle sjele, de trette træle,
alt som har mæle, de skal fortelle din ære.

Gud er Gud, om alle land lå øde,
Gud er Gud, om alle mann var døde.
Om slekter svimler blant stjernestimler
i høye himler utallig vrimler Guds grøde.

Høye hall og dype dal skal vike,
jord og himmel falle skal til like,
hvert fjell, hver tinde skal brått forsvinne,
men opp skal rinne, som solen skinne, Guds rike!

Petter Dass

Nordlands trompet

I hovedverket *Nordlands trompet* skildrer Petter Dass den mektige naturen og det barske og godlynte folket i Nordland. Han beskriver landsdelens beliggenhet, dyreliv, værforhold og næringsliv. Han skriver om havet i storm, han forteller om forlis og druknede mennesker.

Petter Dass og Vårherre

Den nordlandske folkepresten hadde en sterk tro på at Gud hadde alt i sin hånd og ledet mennesket på riktig vei, selv om han hadde hatt mange farefulle reiser som prest langs kysten og ofte hadde tenkt at han kunne dø på havet.

Herr-Petter-dikt

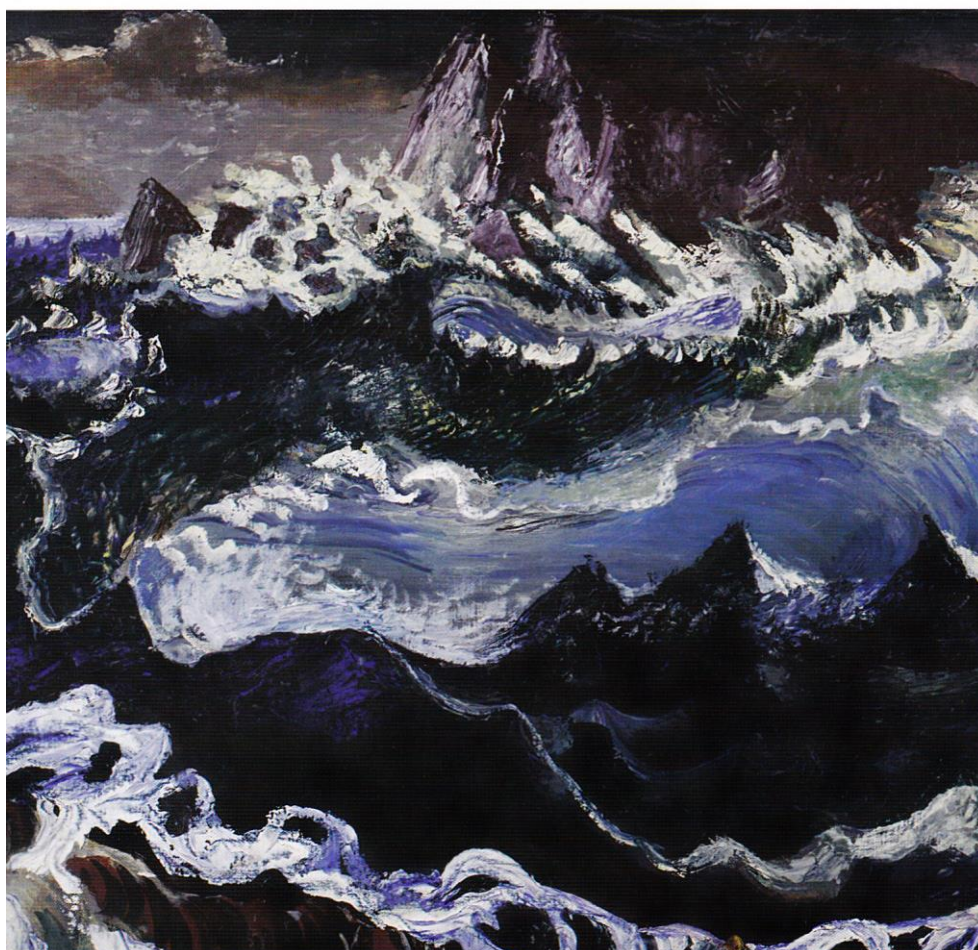
Petter Dass fikk ikke oppleve å få trykt mer enn ett verk i sin levetid, nemlig *Nordske Dale-Viise*. Den ble til gjengjeld trykt opp hele tre ganger mens han levde, noe som vitner om salmedikterens popularitet. Det fortelles også at når nordlendingene dro til Bergen for å selge fisk, kjøpte de med seg Herr-Petter-dikt. Mange år etter at Petter Dass døde, hadde båter fra Nordland sørgebånd i mastene.

OPPGAVE 7

- A Hvor var Petter Dass født?
- B Hvilken betydning fikk det at Petter Dass skrev Luthers katekisme på vers?
- C Hva tror du er grunnen til at han ble en folkekjær prest?
- D Se på strofene i salmen *Herre Gud, ditt dyre navn og ære*.
Hva handler teksten om? Gjenfortell.
- E Hvor mange strofer er det, og hvor mange verselinjer består hver strofe av?
- F Verselinjene har enderim. Kan du finne et fast mønster?

Farefulle reiser på åpent hav

Per Krohg: *Malstrømmen (Moskenes)*, 1925. Var det slik Petter Dass opplevde havets luner?

Ole Paus (f. 1947) er en fargerik og folkekjær artist som er kjent for sine mange plateutgivelser, revyer, bøker, TV-programserier og konserter gjennom 25 år. Spennvidden er stor: fra rå og munter satire (*Paus-posten 1–4*) til dype, religiøse bekjennelser (bl.a. *Det begynner å bli et liv*, 1998). Han er også kjent for sitt samarbeid med vise- og popartisten Jonas Fjeld, som blant annet resulterte i platen *To rustne herrer*, som solgte til gull. I 1997 inntok de scenen på ABC-teatret i Oslo med showet *To rustne herrer i arbeid*.

Salmer i ny drakt

Mange nålevende komponister, artister og kunstnere har blitt inspirert av den rike salmetradisjonen i Norden. En av dem er visesangeren Ole Paus. På neste side kan du lese teksten hans *Det begynner å bli et liv*, som er bygd opp rundt den gamle salmen *Jeg ser deg, søte Lam, at stå*, skrevet av biskop Hans Adolph Brorson (1694–1764).

Ole Paus' tekst innledes og avsluttes med Brorsons salme. I salmen skriver Brorson om lammet, Jesus Kristus, som blir pint og plaget på jorda. I sin kjærlighet ofrer han sitt liv for å frelse menneskene fra fortapelsen.

Øverst neste side:

Tsukioka Yoshitoshi:
Yasumasa spiller fløyte,
1883.

Den japanske adelsmannen Yasumasa fra det 11. århundret spiller fløyte da en tyv nærmer seg og er klar til å angripe. Tyven ombestemmer seg da han hører det vakre fløytespillet.

OPPGAVE 8

- A Lytt til *Det begynner å bli et liv* av Ole Paus på spor 4 på CD-en.
B Les deretter teksten.

Det begynner å bli et liv – Jeg ser deg, søte Lam, at stå

*Jeg ser deg, søte Lam, at stå
på Sions bjergetopp.
Men akk, den vei du måtte gå
så tung, så trang deropp.
O byrde som på deg var kast,
all verdens skam og last.
Så sank du i vår jammer ned,
så dypt som ingen vet.*

Hvem kommer til meg når andre går bort,
hvem blir igjen?
Hvem våger se bak alt jeg har gjort
og likevel kalle seg venn?
Hvem orker se meg som den jeg er
og elske meg som en sønn?
Det begynner å bli et liv dette her,
det begynner å ligne en bønn.

Hva var løgn, hva var sant,
hvem kan gi svar?
Jeg ble en tyv, jeg tok det jeg fant
og gikk før de så hvem jeg var.
Jeg gjemte det jeg stjal
i hjertets svarteste, dypeste brønn.
Det begynner å bli et liv dette her,
det begynner å ligne en bønn.

Hvem venter på meg, hvem viser vei,
hvem skal gjøre meg hel?
Alt jeg flyktet fra hjem søker meg
som en hjemlengsel i min sjel.
Jeg ser hver tåre, hvert blikk, hvert smil,
hver latter, hvert rop og hvert stønn.
Det begynner å bli et liv dette her,
det begynner å ligne en bønn.

Hvem vil ta meg inntil seg
når det blir kaldt?
Hvem vil si du er av meg,
jeg elsker din sjel gjennom alt?
Hvem orker se meg som den jeg er
og elske meg som en sønn?
Det begynner å ligne et liv dette her,
det begynner å bli en bønn.

*Uskyldig Lam, så ynkelig,
du ville ofres hen.
Din kjærighet har bundet dig
at få oss løst igjen.
Du led og slet vårt fengsels bånd
med naglet fot og hånd.
Du gikk som løve av din grav,
vår død du plyndret av.*

Ole Paus/Hans A. Brorson

BJERG fjell
LAST byrde,
belastning

OPPGAVE 9

- A Hva handler teksten på side 71 om?
- B Hvordan skiller Ole Paus' tekst seg fra Brorsons salmetekst i innhold og språk?
- C Ole Paus sier i annen strofe: *Hva var løgn, hva var sant, hvem kan gi svar?* Videre sier han at han har vært *en tyv*. Hva mener han med det?
- D Kjenner du til noen andre sanger eller CD-er Ole Paus har laget?

FORGJENGELIGHET forgjengelig:
at noe ikke varer evig

Vi har hittil sett hvordan salmer skrevet av salmediktere i barokken behandler ulike temaer som evighet og forgjengelighet, sannhet og løgn i en religiøs sammenheng. Ole Paus gjør det samme, men ser også temaene i forhold til sitt eget liv. (Temaer som har med selve livet å gjøre, det å leve og være til og dø, kaller vi eksistensielle temaer.)

OPPGAVE 10

Spørsmål til diskusjon

- A Mange mener det er viktig å snakke sant. Hva synes dere?
- B Skal man alltid si sannheten?
- C «Du skal ikke alltid si sannheten, men alt du sier, skal være sant.» Hva ligger i dette uttrykket?
- D Hvis du sier noe du tror er sant, og det ikke er det, lyver du da?
- E På hvilken måte kan sannheten for deg være løgn for en annen?
- F Er sannheten alltid sann, for eksempel en vitenskapelig sannhet? Er sannheter evige?

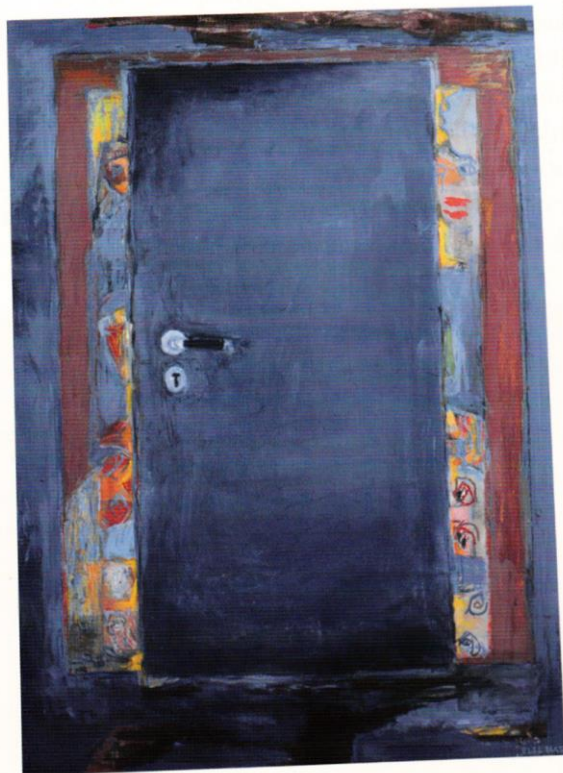
En annen kjent artist som er inspirert av salmetradisjonen, er Bjørn Eidsvåg. Han skriver på dialekt og har med sine vise- og popsanger nådd ut til et stort publikum. I sangen *Se i nåde til oss* uttrykker tekstforfatteren behovet for å få tilgivelse.

Bjørn Eidsvåg ga ut sin første plate i 1976 og har vært artist siden. Gjennom disse årene har han forfattet og komponert et stort antall tekster og melodier (over 300 titler) og har gitt ut ca. 20 plater. Flere av tekstene handler om mennesker han har møtt i sitt arbeid som psykiatrisk sykehusprest. Han har også medvirket som sanger og tekstforfatter på flere plateutgivelser med andre artister.

OPPGAVE 11

- A Lytt til *Se i nåde til oss* av Bjørn Eidsvåg på spor 5 på CD-en.
- B Les deretter teksten mens du lytter.

5 *lytte*

Else Hagen: *Låst dør* (105 x 81 cm), 1989

OPPGAVE 12

- A Hva handler teksten om?
- B Hva menes med *Se i nåde til oss*?
- C Hvor mange strofer består teksten av, og hvor mange verselinjer består hver strofe av?
- D Verselinjene har enderim. Kan du finne et fast mønster?
- E Sammenlign Bjørn Eidsvågs *Se i nåde til oss* med *Herre Gud, ditt dyre navn og ære* av Petter Dass. Hva er likt, og hva er forskjellig i innhold og språk?
- F Kjenner du til noen andre sanger eller CD-er Bjørn Eidsvåg har laget?

Se i nåde til oss

Så altfor mange tårer lot me renna
me snudd' oss vekk og såg ein aen veg
så altfor møkje urett lot me henda
me snakk' oss bort og skyldte det på deg

Så altfor mange støtte me ifra oss
redde for vår trygghet og vår fred
så altfor mange nei te dei så ba oss
om å elska – om å våga – om å se

Se i nåde til oss
se i nåde til oss
Kyrie eleison
miskunna deg over oss

Så altfor mange ungar me forsømte
me gjekk oss vill i jaget itte mer
så altfor mange sørgande me glømte
så redde for å komme dei for nær

Se i nåde til oss
se i nåde til oss
Kyrie eleison
miskunna deg over oss

Bjørn Eidsvåg

KYRIE ELEISON «Herre, forbarm deg»
MISKUNN nåde

TVILLINGRIKE sammenslutning mellom to land

En nasjonal bevissthet tar form

I 1660 blir det i Danmark-Norge innført eneveldig kongemakt, som varer helt fram til 1814. Men da de eneveldige kongene stort sett er uskikket til å styre, er det i virkeligheten embetsmennene som styrer tvillingriket.

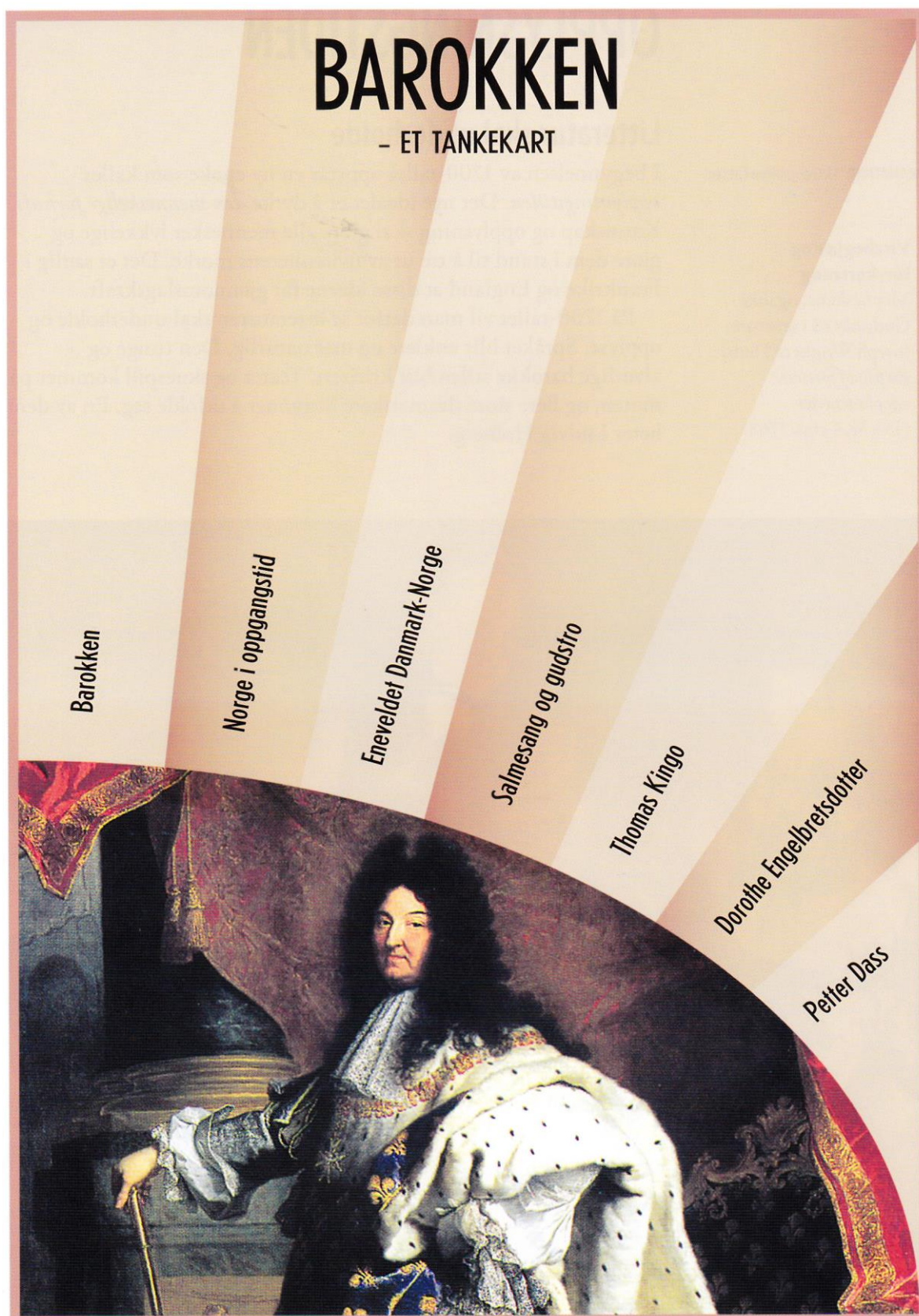
I norske byer vokser det fram et rikt borgerskap som driver handel. Vanlige mennesker er misfornøyde med pliktarbeid og høye skatter, og de liker ikke at mange byborgere lever i luksus. All handel må gå gjennom København, og byen er på denne tiden et økonomisk midtpunkt i tvillingriket.

Men til og med borgerskapet i Norge begynner etter hvert å gi uttrykk for misnøye og krever en egen norsk bank og et eget norsk universitet. En norsk nasjonal bevissthet tar form.

Folket og eneveldet

Innføringen av eneveldet. Københavns slottsplass 18. oktober 1660. Bildet (detalj) er malt av Wolfgang Heimbach i 1666.

OPPLYSNINGSTIDEN

DRAMATIKER skuespillforfatter

Vitebegjær og forskertrang

Menneskene, og ikke Gud, står nå i sentrum.

Joseph Wright of Derby:

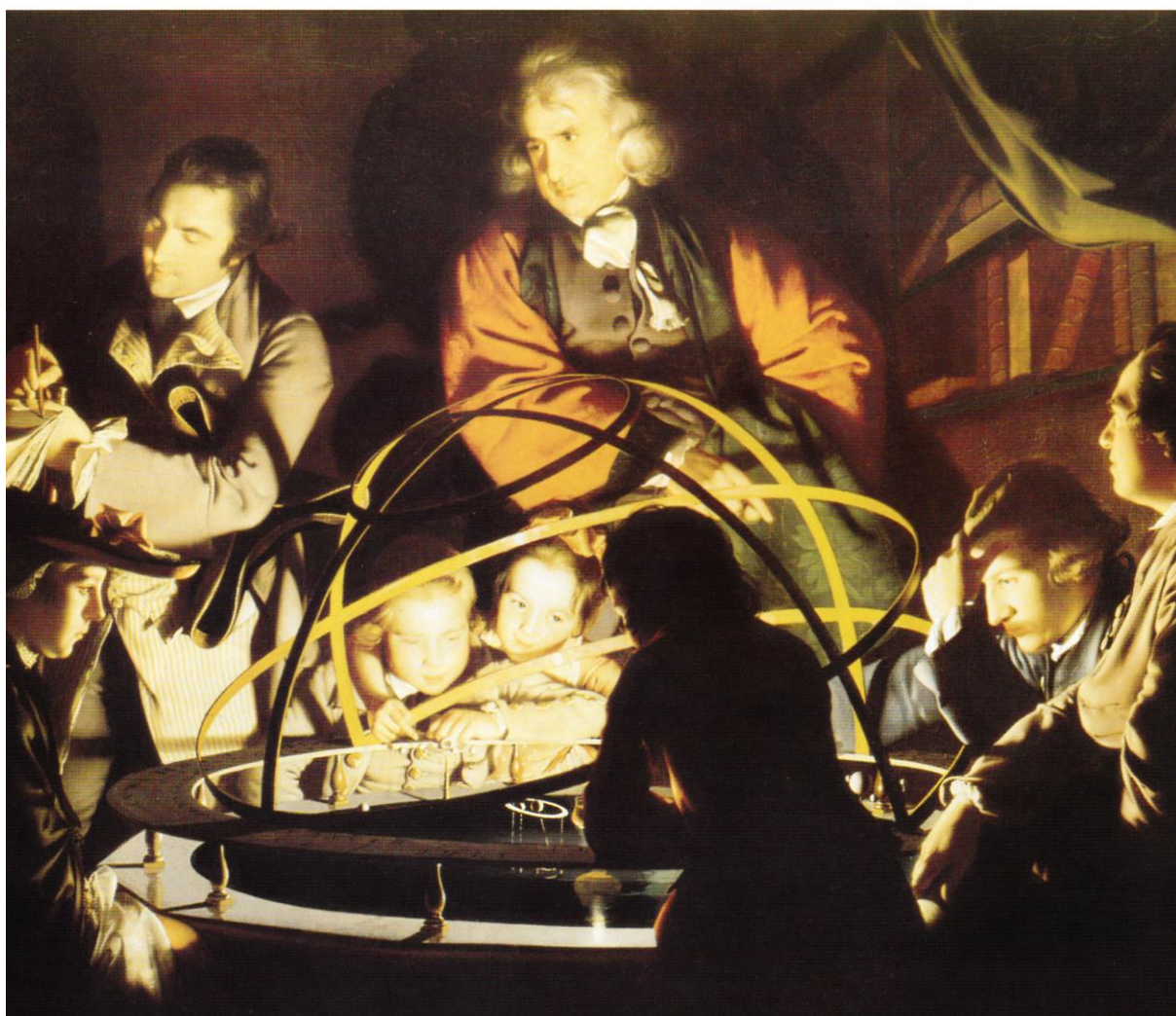
En filosof foreleser om planetarier

(45 x 58,4 cm), 1768.

Litteratur skal underholde

I begynnelsen av 1700-tallet oppstår en ny epoke som kalles *opplysningstiden*. Det nye idealet er å dyrke *den menneskelige fornuft*. Kunnskap og opplysning skal gjøre alle mennesker lykkelige og gjøre dem i stand til å tre ut av uvitenhetens mørke. Det er særlig i Frankrike og England at disse ideene får gjennomslagskraft.

På 1700-tallet vil man derfor at litteraturen skal underholde og opplyse. Språket blir enklere og mer naturlig. Den tunge og alvorlige barokke stilen blir kritisert. Teater og skuespill kommer på moten, og flere store dramatikere begynner å utfolde seg. En av dem heter Ludvig Holberg.

Ludvig Holberg (1684–1754)

Ludvig Holberg ble født 3. desember 1684 i Bergen og var yngst av ti søsken. Da han var ett år gammel, døde faren, og ni år senere mistet han moren sin. Han flyttet etter hvert til København for å studere og trivdes så godt at han bosatte seg der. Han ble senere utnevnt til professor ved universitetet i byen.

Med kunnskaper vil jeg erobre verden

Ludvig Holberg var sterkt preget av sin samtid. Han var opptatt av opplysningstidens tro på fornuft og kunnskap, og han reiste til flere land for å lære og for å utvide sine kunnskaper. Det var ikke lett å være en fattig omstreifer i fremmede land, men selv om han var fattig, hadde han både selvtillit og stolthet. Han ville erobre verden med sine kunnskaper, og det gjorde han senere til gagns ved å bli professor i historie, latin og metafysikk! Han skrev store og imponerende historiske verk om land og folk, og dette gjorde ham kjent som en lærd vitenskapsmann.

METAFYSIKK læren om det som ligger utenfor erfaringens område

FORFENGLIGHET selvpotatthet

La folk få le

Denne originale dansk-norske forfatteren ble etter hvert en slags opprører i sin samtid. Han ville avsløre alt hykleri og få folk til å le av menneskenes dumhet og forfengeligheit. I sine verk ville han både underholde og belære sine lesere om løgn og sannhet, selvbedrag og selvinnsikt. I stedet for å skrive sørgmodige salmer skrev han morsomme *komedier*. Humor ble hans våpen!

København på Ludvig Holbergs tid

Moromann og samfunnsrefser
Abraham C. Lamoureux' statue
av Ludvig Holberg i København

Wilhelm Marstrand:
Holberg ved sitt skrivebord.
Hva forteller bildet om den tiden Holberg levde på?

INTRIGE forvikling

GODSEIER person som eier en stor jordeiendom, en herregård

FOGD offentlig tjenestemann som krever inn skatter av folk

LEILENDING person som låner jord av en annen mot å betale en avgift

DØGENIKT doven og udugelig person

Peder Paars

Det første store verket Holberg utgav, var diktet *Peder Paars* (1719–20). I dette diktet latterliggjør Holberg både mennesker og samfunn i den danske samtid, og verket ble forsøkt stoppet og inndratt. Likevel kom *Peder Paars* ut hele tre ganger i løpet av Holbergs levetid og gjorde ham berømt.

I 1722 ble det opprettet et nytt dansk teater i Lille Grønnegade i København. Publikum var ikke stort, og teateret trengte hele tiden nye oppsetninger. Holberg ble inspirert og skrev på løpende bånd komedier som ble oppført på dette lille teateret. Han skrev hele 26 komedier på mindre enn fem år. Oppsetningene ble en stor suksess, og noen av stykkene ble oversatt og utgitt i utlandet. Etter hvert møtte teateret i Lille Grønnegade motstand fra prester og øvrighet, og det måtte til slutt stenge.

Karakterkomedien

Holberg ble først og fremst kjent for sine komedier. Han skildret ikke bare personer fra overklassen, men også mennesker fra det fattige bondemiljøet. I *karakterkomedien* beskrev han mennesker som var fullstendig dominert av en eller annen latterlig egenskap eller en fiks idé. Ofte fikk hovedpersonen store problemer på grunn av dette. Misforståelser og intriger viklet personen inn i stadig nye pinlige situasjoner. Dette fikk publikum til å kjenne seg igjen og riste av latter. En av hans mest suksessrike karakterkomedier var *Jeppe på Berget*, som han skrev i 1722.

Hvorfor drikker Jeppe?

Jeppe på Berget er kanskje Holbergs mest spilte komedie, den dag i dag. I komedien blir Jeppe utpint av godseieren og fogden og prylt av kona Nille. Den fattige og undertrykte danske leilendingen har et stort problem som fører ham inn i stadig nye forviklinger: Han er glad i flasken og går ikke av veien for å drikke seg full.

En dag finner baronen og ridefogden Jeppe liggende full i veikanten. De bestemmer seg for å lure ham og tar ham med seg. Jeppe våkner i baronens himmelseng og tror at han selv er baronen. Jeppe viser seg som en tyrann nå som det er *han* som er baron, og avgjør øyeblikkelig at ridefogden skal henges. Men moroa varer ikke lenge; Jeppe blir ført tilbake til sin triste hverdag, og kona gir ham pryl og skjeller ham ut for å være en døgenikt! Den enkle og fordrukne danske bonden tenker over livet sitt på følgende måte:

«Folk siger vel i Herredet, at Jeppe drikker, men de siger ikke, hvorfor Jeppe drikker.»

Ludvig Holberg: Jeppe på Berget (utdrag)

I komedien møter vi en dansk leilending, Jeppe, og hans kone Nille, som har en pisk hun må ty til av og til. Pisken heter Mester Erich. Slik begynner stykket:

AKT 1 – Scene 1

NILLE: Jeg tror neppe at der er sådan doven slyngel i det hele herred som min mann; jeg kan neppe få ham våken når jeg trekker ham etter håret av sengen. I dag vet nå den slyngel at det er torvdag, og dog allikevel ligger og sover så lenge. [...]

Hei, Jeppe? Er din fehund ennå ikke kommet i klærne? har du lyst å tale med Mester Erich enn engang? hei Jeppe! Her inn! [...]

Scene 2

Jeppe. Nille.

JEPPE: Jeg må jo ha tid å kle meg, Nille! jeg kan dog ikke gå som et svin foruten bukser og trøye til byen.

NILLE: Har du, skabbhals, ikke kunnet ta ti par bukser på deg siden jeg vekket deg i morges?

JEPPE: Har du lagt Mester Erich fra deg, Nille?

NILLE: Ja, jeg har, men jeg vet straks hvor han er å finne igjen dersom du ikke er hurtig. Her hit! se hvor han kryper. Her hit! du skal til byen å kjøpe meg to pund grønn sepe; se der har du penger dertil. Men hør! hvis du innen fire timer ikke er her på stedet igjen, da skal mester Erich danse polsk dans på din rygg.

JEPPE: Hvor kan jeg gå fire mil i fire timer, Nille?

NILLE: Hvem sier du skal gå? du hanrei! Du skal løpe. Jeg har en gang sagt dommen av, gjør nå hva deg lyster. [...]

Scene 3

JEPPE *alene*: Nå går den so inn og eter frokost, og jeg, stakkars mann, skal gå fire mil og får verken vått eller tørt; kan noen mann ha sådan forbannet kone som jeg har? jeg tror virkelig at hun er søskenbarn til Lucifer. Folk sier vel i herredet at Jeppe drikker, men de sier ikke hvorfor Jeppe drikker. [...]

50 purke
LUCIFER djevelen

Pisken Mester Erich
Noen og hver av oss ville vel ha fryktet denne?

Michael Ancher:
 Scene fra et værtshus.
 Motiv fra Skagen, 1874.
 Var det her Jeppe slukket
 tørsten?

Jeppe kan ikke dy seg for først å dra innom kroa til Jacob skomaker. Han er så gruelig tørst ... Og Nille har jo sendt med ham penger (til såpe). Etter mye drikking og skåling inne hos Jacob blir Jeppe sendt ut:

Scene 7

JEPPE *alene*: Akk, Jeppe! du er full som et best. Mine ben vil ikke bære meg. Vil I stå eller ei, I kanaljer? Hei så! Hva er klokken? Hei, Jacob hundsvott skuster! Hei! nok for en styver! Vil I stå, I hunder! Nei, drollen far etter meg om de vil stå. Takk, Jacob Skomaker! la oss få en frisk. Hør, kamerat! hvor går veien til byen? stå, sier jeg; se! Bestet er full. Du drakk som en skjelm, Jacob! er det for en styver brennevin! – Du måler som en tyrk.
Mens han så taler, faller han om og blir liggende.

Scene 8

Baron Nilus. Sekretæren. Kammertjener. To lakeier.

BARONEN: Det lar seg anse i år til et fruktbart år; se engang hvor tykk byggen står.

SEKRETÆREN: Ja, det er sant, Eders Nåde! men det betyr at en tønne bygg vil ikke komme høyere i år enn fem mark.

BARONEN: Det vil intet si. Bøndene står seg dog alltid bedre uti de gode tider.

KANALJER skurker
 HUNDSVOTT skjellsord,
 eg. ei tispes kjønnsdeler
 SKUSTER skomaker
 STYVER mynt av liten verdi
 DROLLEN fanden
 SKJELM skøyer

SEKRETÆREN: Jeg vet ikke hvordan det er, Eders Nåde! Bøndene klager seg dog alltid og vil ha såkorn, enten året er fruktbart eller ei. Når de har noe, drikker de dess mer. Her bor en kromann i nabolaget som heter Jacob Skomaker, som hjelper mektig til å gjøre bonden fattig; de sier at han kommer salt i sitt øl for at de skal tørste, jo mer de drikker.

BARONEN: Den karen må vi ha avskaffet. Men hva er det som ligger på veien? Det er jo en død mann. Man hører ikke annet enn ulykke. Spring hen og se hva det er.

1. LAKEI: Det er Jeppe på Berget, som har den onde kone. Hei opp, Jeppe! Nei, han våkner ikke opp om vi slo og trakk ham etter håret.

BARONEN: La ham kun bli, jeg hadde nok lyst til å spille en komedie med ham. I pleier å være fruktbar på invensjoner, kan I nå ikke hitte på noe som kan divertere meg?

SEKRETÆREN: Meg synes at det ble artig om man bandt en papirkrave om hans hals, eller klippet håret av ham.

KAMMERTJENEREN: Meg synes at det var enda artigere om man smurte hans ansikt over med blekk og utsatte så noen å etterse hvorledes hans kone tok imot ham når han kom hjem i den positur.

BARONEN: Det er godt nok. Men hva gjelder, at Erich hiter på noe som er artigere. Si frem din mening, Erich.

ERICH LAKEI: Jeg holder for man skulle kle ham ganske av og legge ham i herrens beste seng, og om morgenen, når han våknet, stille oss alle an mot ham, liksom han var herren på gården, så at han ikke skulle vite hvorledes han var snodd eller vendt. Og, når vi således hadde fått ham i de tanker at han var baronen, skulle vi drikke ham likeså drukken igjen som han nå er, og legge ham i sine gamle klær på denne samme mødding. Hvis sådant med forstand ble eksekvert, ville det ha en underlig virkning, og han ville bille seg inn enten å ha drømt om sådan lykksalighet, eller å ha virkelig vært i Paradis.

BARONEN: Erich! du er en stor mann, og derfor har ikke uten store anslag. Men enn om han våknet opp i det samme?

ERICH: Det er jeg viss på at han ikke gjør, Eders Nåde; ti denne samme Jeppe på Berget er en av de sterkeste sovere i det hele herred. Man forsøkte forgangen år å hefte en rakett bak ved hans nakke, men da raketten gikk løs, våknet han derfor ikke opp av sin søvn.

BARONEN: La oss da gjøre det. Slep ham straks bort, før ham i en fin skjorte, og legg ham i min beste seng.

INVENSJONER påfunn
Å HITTE PÅ å finne på
Å DIVERTERE å avlede
MØDDING gjødselhaug
Å EKSEKVERE å gjøre
DERFOR HAR IKKE UTEN ANSLAG
og har derfor store planer

AKT 2 – Scene 1

Jeppes: Forestilles liggende uti baronens seng med en gyldenstykkets slåbrok for stolen; han våkner og gnikker sine øyne, ser seg om og blir forskrekket, gnikker sine øyne igjen, tar på sitt hode og får en gullbrodert natthue i hånden; han smører spytt på sine øyne, og gnikker dem igjen, vender nok huen om og beskuer den, ser på sin fine skjorte, på slåbroken, på allting, har underlige grimaser. Imidlertid spilles en sakte musikk, hvorved Jeppe legger hendene sammen og gråter; når musikken har ende, begynner han å tale:

Ei! hva er dog dette? Hva er dette for herlighet, og hvordan er jeg kommet dertil? Drømmer jeg, eller er jeg våken? Nei, jeg er ganske våken. Hvor er min kone, hvor er mine barn, hvor er mitt hus og hvor er Jeppe? Allting er jo forandret, jeg selv med. Ei! hva er dog dette? hva er dog dette?

Roper sakte og fryktsomt:

Nille! Nille! Nille! jeg tror at jeg er kommet i himmerik, Nille! og det ganske uforskyldt. Men, mon det er jeg? Meg synes ja, meg synes også nei. Når jeg føler på min rygg, som ennå er øm av de hugg jeg har fått, når jeg hører meg tale, når jeg føler på min hule tann, synes jeg det er jeg. Når jeg derimot ser på min hue, min skjorte, på all den herlighet som er meg for øynene, og jeg hører den liflige musikk, så drollen splitte meg ad om jeg kan få i mitt hode at det er jeg. Nei, det er ikke jeg; jeg vil tusen ganger være en kanalje om det er. Men mon jeg ikke drømmer? Meg synes dog nei. Jeg vil forsøke å knipe meg i armen; gjør det da ikke ondt, så drømmer jeg, gjør det ondt, så drømmer jeg ikke. [...]

Det tar ikke lang tid før Jeppe venner seg til sin nye rolle som baron:

Fra Nationalteatrets oppsetning av *Jeppe på Berget* 2003. Skuespilleren Bjarte Hjelmeland spiller Jeppe.

AKT 3 – Scene 2

Jeppe. Kammertjeneren. Rifogden. Sekretæren.

JEPPE: Hvor er min rifogd?

KAMMERTJENEREN: Han er her utenfor.

JEPPE: La ham straks komme inn.

RIFOGDEN *kommer inn i sølvknappet kjole, med geheng om livet:*
Har Eders Nåde noe å befale?

JEPPE: Intet uten at du skal henges.

RIFOGDEN: Jeg har jo intet ondt gjort, Eders Nåde! hvorfor skal jeg henges?

JEPPE: Er du ikke rifogd?

RIFOGDEN: Jo, jeg er, Eders Nåde!

JEPPE: Og du spør enda hvorfor du skal henges?

RIFOGDEN: Jeg har dog tjent Eders Nåde så trolig og redelig, og vært så flittig i mitt embede så at Eders Nåde har rost meg alltid fremfor andre sine tjenere.

JEPPE: Ja visst har du vært flittig i ditt embede, det kan man jo se på dine støpte sølvknapper. Hva får du årlig til lønn?

RIFOGDEN: Et halvt hundre riksdaler årlig.

JEPPE *går og spaserer litt frem og tilbake:* Et halvt hundre riksdaler? Ja, du skal straks henge.

RIFOGDEN: Det kan jo ikke være mindre, nådige herre, for et helt års møysom tjeneste.

JEPPE: Just derfor skal du henges, ettersom du får kun et halvt hundre riksdaler. Du har penger til sølvknappet kjole, til kruseduller for hendene, til silkeping bak i håret, og har kun 50 rdlr. om året. Må du da ikke stjele fra meg, arme mann! Ti hvor skulle det ellers komme fra?

RIFOGDEN *på kne:* Akk, nådige herre! Spar meg dog for min fattige hustru og umyndige barns skyld.

JEPPE: Har du mange barn?

RIFOGDEN: Jeg har syv levende barn, Eders Nåde!

JEPPE: Ha, ha, syv levende barn? Fort heng ham, sekketer.

SEKRETÆREN: Akk, nådige herre! jeg er jo ingen bøddel.

JEPPE: Hva du ikke er, det kan du bli, du ser ut til allehånde. Når du har hengt ham, skal jeg siden henge deg selv. [...]

KRUSEDULL her: mansjett

RDLR. riksdaler

SEKKETER sekretær (folkelig)

ALLEHÅNDE allslags, alt mulig

Siden «baronen» Jeppe oppfører seg som en tyrann, bestemmer den virkelige baronen at han skal sendes tilbake i veikanten igjen – like pære full som da de fant ham. Det blir siden avholdt en falsk rettsak der Jeppe blir lurt til å tro at han skal henges fordi han blant annet hadde sneket seg inn på baronens slott. Jeppe får lov til å slukke tørsten før han skal føres til galgen. Det han drikker, er i virkeligheten en dvaledik.

AKT 4 – Scene 6

[...]

DOMMEREN: Det går vel, dvaledikken har allerede gjort sin virkning, nå sover han som en sten. Heng ham nå opp, men se vel til at han ingen skade får derav, og at repet kommer kun under armene. Nå vil vi se hvordan han bærer seg at når han våkner opp og finner seg hengende. *De sleper ham ut.*

AKT 5 – Scene 1

Jeppe forestilles hengende i en galge.

Nille. Jeppe. Dommeren.

Nille river sitt hår, slår seg for brystet og roper:

Akk akk! er det mulig at jeg skal se min fromme mann henge så skammelig uti en galge! Akk, min allerkjæreste mann! forlat meg om jeg har gjort deg imot. Akk! Akk! nå våkner min samvittighet; nå angrer jeg, men forsilde, den hårdhet som jeg har øvet mot deg; nå savner jeg deg først, nå kan jeg skjønne på hvilken from mann jeg har mistet. Akk! at jeg kunne redde deg fra døden med mitt eget liv og blod.

Hun tørrer sine øyne og gråter bitterlig. Imidlertid har dvaledikken utoperert, og Jeppe våkner opp igjen og ser seg henge i en galge og sine hender bakkbundet, hører sin hustru klage, og taler til henne:

Gi deg tilfreds, min hjerte kone, vi skal alle den vei. Gå hjem og ta vare på ditt hus og ha omsorg for mine barn. Min røde trøye kan du la omgjøre til lille Christoffer; det som blir til overs, skal Marthe ha til en hue. Se til for alltid at min brogede hest blir vel pleiet; ti jeg har elsket det best som han kunne være min kjødelige bror. Hvis jeg ikke var død, skulle jeg si deg atskillig annet.

NILLE: A–A–A hva er det? hva hører jeg? kan en død mann tale?

JEPPE: Bli ikke bange, Nille! jeg skal intet ondt gjøre deg.

NILLE: Akk, min allerkjæreste mann, hvorledes kan du tale når du er død?

JEPPE: Jeg vet ikke selv hvorav det kommer. Men hør, min hjerte kone, spring bort som en ild og bring meg hit for 8 skilling brennevin, ti jeg tørster mer nå enn da jeg var levende.

NILLE: Fy ditt best! ditt skarn! din forgiftige drukkenbolt! har du ikke drukket brennevin nok i ditt levende liv? tørster din fehund ennå, nå du er død? Det kaller jeg et fullkomment svin.

FORSILDE for sent

JEPPE: Hold din munn, dit skarn, og spring straks etter brennevinet. Hvis du det ikke gjør, så skal jeg drollen splide meg at, spøke hver natt i huset. Du skal vite at jeg er ikke bange for Mester Erich mer; ti jeg føler nå til ingen hugg.

Nille springer hjem etter Mester Erich, kommer igjen og pryler ham i galgen.

JEPPE: Au au au! hold opp, Nille, hold opp! du kan slå meg i hjel på ny, au, au, au!

DOMMEREN: Hør, kone! Du må ikke slå ham mer. Gi deg tilfreds, vi vil for din skyld tilgi din mann hans forseelse og dømme ham til livet igjen.

NILLE: Akk nei! gunstig herre! la ham kun henge, ti han er ikke verd å la leve.

DOMMEREN: Fy! du er en skarns kvinne; pakk deg bort, eller vi skal la deg henge ved siden på ham.

Nille løper bort.

[...]

Scene 3

JEPPE *alene*: Nå har jeg levd uti halvt hundre år, men i all den tid er ikke hendt meg så meget som i disse to dager. Det er noen forbannede historier når jeg rett ettertenker det; en time en drukken bonde, en annen time baron, en annen time en bonde igjen, nå død, nå bli levende i en galge, som er det underligste; kanskje når man henger levende folk opp, så dør de, og når man henger døde folk, så lever de opp igjen. Jeg biller meg inn at et glass brennevin vil smake herlig herpå. Hei, Jacob Skomaker, herut.

[...] ■

På latinen skal fintfolk kjennes

En annen av Holbergs komedier er *Erasmus Montanus*, som ble skrevet i 1722–23. Her skildrer Holberg bondestudenten Rasmus Berg, som etter avsluttede studier på universitetet kommer hjem til familien sin på den danske landsbygda. Han er hoven og tror han er så mye klokere enn alle andre i bygda. For riktig å være fin gir han seg selv det latinske navnet Erasmus Montanus. Ved hjemkomsten skryter han av sine kunnskaper og bruker altfor mange uforståelige latinske ord.

Det er tydelig at Holberg kritiserer og latterliggjør latinstudenter og såkalte lærde i samtiden. For ikke å såre sine kolleger på universitetet bestemte Holberg seg for å utsette utgivelsen av verket. Først i 1747 ble stykket *Erasmus Montanus* satt opp for første gang, og komedien har siden gått sin seiersgang i mange land.

BARON adelsmann

Baronen som aldri giftet seg

Ludvig Holberg opplevde å bli en velstående og berømt forfatter i sin levetid. Fra en tilværelse som ung og fattig student ble han etter mange år en rik godseier i Danmark. På toppen av det hele ble han på sine eldre dager utnevnt til baron. Men giftermål ble det aldri noe av, og han døde enslig i 1754.

OPPGAVE 13

- A Noter fem faktasetninger om Ludvig Holbergs liv.
- B Nevn noen kjente verk som Holberg har skrevet.
- C Hva er en karakterkomedie?
- D Ludvig Holberg blir beskrevet som en opprører i sin samtid. Hvorfor?
- E Hvorfor brukte Holberg *komedien* som uttrykksform, tror du?

OPPGAVE 14

- A Hva handler *Jeppe på Berget* om?
- B Hva slags forhold har Jeppe til løgn og sannhet?
- C Lag en liste med punkter som viser rekkefølgen på de viktigste hendelsene i stykket. Etterpå kan du lage et sekvenskart basert på punktene.

Eksempel:

Jeppe våkner, og Nille kjefter	Jeppe går til byen for å kjøpe såpe	Jeppe drikker på kroa til Jacob skomaker	osv.	
--------------------------------	-------------------------------------	--	------	--

- D Lag et personkart over Jeppe som viser egenskapene hans.
- E Velg noen scener fra *Jeppe på Berget*. Jobb sammen. Øv på teksten og framfør for de andre.
- F Finn noen eksempler på replikker og sceneanvisninger i *Jeppe på Berget*. (Replikker er det personene sier, og sceneanvisningene er beskrivelser av hvordan det ser ut på scenen, og hva som skjer på scenen.)
- G Skriv et manus til et skuespill som er basert på noe morsomt dere har opplevd eller hørt om. Skriv gjerne om misforståelser og intriger. Tenk at publikum skal le av hovedpersonen. Bruk replikker og sceneanvisninger. Fordel roller, øv på replikker og framfør for de andre.
- H De som ser på, kan skrive teateranmeldelser.

Jeppes får pryl av Nille.

Jeppes: like aktuell i dag ...

Den danske leilendingen og drukkenbolten Jeppes er like aktuell i dag som på Holbergs tid. Komedien blir spilt i mange land fordi temaet er tidløst og engasjerer like mye nå som tidligere.

Nedenfor kan du lese et intervju om *Jeppes på Bjerget* med Bjarte Hjelmeland i hovedrollen.

Jeppes har fått ny drakt

ET ELITELAG AV SKUESPILLERE og en ugjenkjennelig Bjarte Hjelmeland har modernisert Ludvig Holbergs «Jeppes på Bjerget»

Nationaltheatrets premiereklare «Jeppes på Bjerget» er mer moderne enn tidligere oppsetninger.

– Vi har pusset samtid inn i Jeppes verden. Nille slår Jeppes med en støvsuger, og baronens lakeier har joggesko på føttene. Kulissene er også moderne, sier Jeppes-tolker Bjarte Hjelmeland, og forteller videre at hans nye rollefigur er en tidløs figur. Han mener stykket fortsatt har aktualitet.

Snev av reality-TV

– Stykket bringer tankene til dagens reality-TV. På grunn av kjedsomhet og krav til underholdning blir Jeppes offer for onde pek og latterliggjøring, sier skuespilleren, og tilføyer:

– Man kan lese mange budskap inn i dette stykket. Det handler om forholdet mellom høy og lav. Det handler om senskader etter krig. Og det handler om et dårlig ekteskap. – Men folk flest forbinder Jeppes med alkoholisme. I stykket vårt er imidlertid ikke alkohol synonymt med undergang og død.

I vår «Jeppes på Bjerget» er alkoholen en flukt fra den trøstesløse hverdagen, og Jeppes misbruk er et resultat av at han vil bringe litt fest inn i et begredelig liv. Han ønsker å føle seg lett og glad, sier Hjelmeland.

LAKEI tjener til en høytstående person

BEGREDELIG trist

Opp til folkekomedien

Den største utfordringen med Jeppe var ifølge Hjelmeland å skaffe balanse til et stoff som ligger tett opp til folkekomedien.

– Det kan fort bli for lystig og for revypreget. Det skal være alvorlig komikk, dette her, sorg og glede skal komme like tydelig frem.

– Det har også vært krevende å skape en så sammensatt figur. Jeppe veksler mellom å befinne seg dypt nede i kjelleren og å være på toppen av lykkens tinder, sier Hjelmeland.

Hovedrolleinnehaveren er utkledd til det ugjenkjennelige. På magen disser en løspodus, brune tenner gliser mot oss, og øynene er rammet inn av mørkerøde ringer.

Bergenserer Jeppe

TRASIG kjedelig, besværlig

Skuespilleren er et trasig syn, men desto mer klar for rollen som den drikkfeldige bonden – som han tolker på kav bergensk.

– Han blir mer troverdig når jeg kan snakke morsmålet mitt, jeg kommer nærmere innpå ham. Bergen var Holbergs fødested, og jeg vil påstå at det bergenske temperamentet gjenspeiler seg i stykket. Jeppe kler utvilsomt denne dialekten, fremholder Hjelmeland, og sier at han har vokst opp med Holbergs dramatik.

– Selv spilte jeg tittelrollen i «Niels Klims underjordiske reise» ved Den Nationale Scene i 2000. Dessuten har jeg Holberg-erfaring fra prosjektet «Absolutt Holberg». Så dette stoffet er mitt, sier Hjelmeland, men medgir at han ble forbauset da Jeppe-rollen havnet i fanget hans.

Noen blåmerker

– Jeg ble veldig overrasket. Min oppfatning var at ingen kunne spille Jeppe før fylte 50, sier skuespilleren, som beveger seg litt rart etter å ha fått pryl av Nille, spilt av Marit Adeleide Andreassen.

– Jeg er heldigvis godt polstret. Men noen blåmerker blir det jo, humrer han.

Når scenelyset slås på, gir Hjelmeland sammen med et elitelag av norske skuespillere samt grisen Helmer pressen smaksprøver på oppsetningen. Vi får se hans kamp mot flasken, vi får se ham bli prylt av Nille, og vi får se ham i baronens seng når han – i et lykksalig øyeblikk – tror han er i Paradis. ■

Veronica Karlsen/NTB (<http://oslopuls.no> 03.12.2003)

OPPGAVE 15

- A Beskriv kostymet til Bjarte Hjelmeland.
- B Hvorfor mener Hjelmeland at bergensdialekten passer til *Jeppe på Berget*?
- C Bjarte Hjelmeland sier: «Stykket (*Jeppe på Berget*) bringer tankene til dagens reality-TV.» Hva tror du han mener med det?
- D Hvilke dagsaktuelle temaer handler denne nye oppsetningen av *Jeppe på Berget* om?
- E Bruk en søkemotor på Internett og skriv søkeordene «Jeppe på Berget». Hva finner du?

Ingen har skylda (rocke-tekst)

Livet ditt går i nedoverbakke
 det har det gjort lenge nå
 du flakker rundt i din gamle jakke
 du sjangler når du burde gå

og ingen har vært vonde mot deg,
 alle har vært snille
 Du har havna her på egenhånd, helt uten assistanse
 Du har løpt din egen maraton på sprit og
 dop og piller,
 Du behersker ikke lenger din
 arrogante eleganse, og

ingen har skylda, ikke engang fylla
 Det er ingen du kan klandre, ingen du kan banke
 Du har gitt bort alt du eier, pælma dine venner
 mista den du elsker, hvor skal du ta veien nå?

Det kan fort bli veldig langt å gå
 når du ikke har noe mål
 Og det kan lett bli jævla hardt å tigge
 når du ikke har trua på

At alle ting skal ordne seg,
 det er et lys i enden
 hvis du finner ut hvor bryter'n er
 og åssen du skrur'n på
 For folk er lei av deg og dine velkjente metoder
 driter langt i dem, du er nok gjennomskua nå

ingen har skylda, ikke engang fylla
 Det er ingen du kan klandre, ingen du kan banke
 Du har gitt bort alt du eier, pælma dine venner
 mista den du elsker, hvor skal du ta veien nå?

og ingen har vært vonde mot deg,
 alle har vært snille
 Du har havna her på egenhånd, helt uten assistanse
 Du har løpt din egen maraton på sprit og
 dop og piller,
 Du behersker ikke lenger din
 arrogante eleganse, og

ingen har skylda, ikke engang fylla
 Det er ingen du kan klandre, ingen du kan banke
 Du har gitt bort alt du eier, pælma dine venner
 mista den du elsker, hvor skal du ta veien nå?

Joachim Nielsen

OPPGAVE 16

- A Hva handler rocketeksten *Ingen har skylda* om?
- B Hva er løgn, og hva er sannhet i denne rusmisbrukerens liv?
- C Sammenlign rusmisbrukeren i denne rocketeksten med *Jeppe på Berget*. Hva har rusmisbrukeren til felles med Jeppe?
- D Finn informasjon om rockeartisten Joachim «Jokke» Nielsen.
- E Bruk en søkemotor på Internett og søk i ulike nettaviser. Finn notiser, reportasjer, intervjuer eller artikler som handler om ungdoms forhold til alkohol og andre rusmidler. Skriv en artikkel om det samme temaet. Lag gjerne en disposisjon eller et tankekart først. (Les om artikkel på side 20 i *Fra saga til CD 9B*.)

Norske Selskab

Mot slutten av 1700-tallet er Norge i sterk økonomisk vekst. Framgang i fiske, skipsfart, trelast og bergverksdrift gjør landet stadig mer velstående. Norge får med andre ord større betydning i tvillingriket Danmark-Norge. En viss *nasjonalfølelse* begynner å vokse. Norske borgere, embetsmenn og studenter i København er ikke alle like fornøyde med Norges svake stilling i unionen.

De festglade studenter

Dette er noe av bakgrunnen for at norske studenter i København danner sin egen klubb, *Norske Selskab*, i 1772. En av kampsakene for klubben er å få et universitet i Norge. På denne tiden reiser de fleste til København for å få seg en utdanning. Klubben er ellers en uhøytidelig forening av festglade studenter. På *Madam Juels kaffehus* i Læderstræde samles de og hyller landet sitt gjennom feststemte taler, vitser og sanger. De diskuterer kunst og politikk og er opptatt av rettferdighet og folkestyre. Den norske bonden og den norske naturen blir hyllet i store ordelag, samtidig som Norges storhetstid i middelalderen blir trukket fram.

På det meste har klubben ca. 120 medlemmer, og flere prøver seg som forfattere. Men dessverre er de fleste av dem verken flittige studenter eller gode forfattere. Det de kan best, er å skåle *For Norge, Kjempers Fødeland*, en sang som *Johan Nordahl Brun* har skrevet til ære for hjemlandet sitt. Denne sangen omtales som vår første nasjonalsang. Se sangteksten på neste side.

Joachim «Jokke» Nielsen

(1964–2000) var frontfigur i det norske rockebandet *Jokke & Valentinerne*, som ble dannet i 1982. Bandet ble et av de mest populære bandene i Oslos rockemiljø. I mange av tekstene til Joachim Nilsen skildres rus- og alkoholmisbruk. Etter hans død har en gatestubb på Grønland i Oslo blitt oppkalt etter ham, og på skiltet står det *Joachim Nielsens gang*.

Eilif Peterssens kjente maleri
En aften i Det Norske Selskab
1780, 1892.

Johan Nordahl Brun
underholder sine venner i
Norske Selskab i København.
Ved siden av ham (med
glasset i hånden) ser vi Johan
Herman Wessel.

Mange av medlemmene i Norske Selskab kommer riktignok tilbake til Norge og får viktige stillinger i det norske samfunnet. En av dem er Johan Nordahl Brun. Han blir senere biskop i Bergen. Flere av klubbens medlemmer er også med på å forme Norges første grunnlov på Eidsvoll i 1814. Men den fremste av selskapets festglade menn kommer aldri tilbake til Norge. Han heter Johan Herman Wessel.

Norges skål

For Norge, kjempers fødeland,
vi denne skål vil tømme,
og når vi først få blod på tann,
vi søtt om frihet drømme.
Dog våkner vi vel opp en gang
og bryter lenker, bånd og tvang;
for Norge, kjempers fødeland,
vi denne skål uttømme!

Hver tapper helt, blant klipper født,
vi drikke vil til ære;
hver ærlig norsk, som lenker brøt,
skal evig elsket være!
Den vrede livvaks våpenbrak
forklarer trolig nordmanns sak.
Hver ærlig norsk, blant klipper født,
vi drikker nå til ære!

En skål for deg, min kjekke venn!
og for de norske piker!
og har du en, så skål for den,
og skam få den som sviker!
Ja skam få den som elsker tvang
og hater piker, vin og sang.
En skål for deg, min kjekke venn,
og for de norske piker!

Og nok en skål for Norges fjell,
for klipper, snø og bakker!
Hør Dovres ekko roper «hell!»
før skålen tre gang takker.
Ja, tre gang tre skal alle fjell
for Norges sønner rope hell;
ennå en skål for deg mit fjell,
for klipper, snø og bakker!

Johan Nordahl Brun

OPPGAVE 17

- A Hva gjorde studentene i Norske Selskab, og hva var de opptatt av?
- B Hva skjedde med studentene i Norske Selskab når de kom tilbake til Norge?
- C Bruk en søkemotor på Internett og finn mer informasjon om Norske Selskab i Læderstræde. Planlegg et besøk i Læderstræde. Hvordan vil du reise for å komme dit? Undersøk ulike reiseruter og transportmidler.
- D Det sies at «det er dejlig å være norsk i Danmark». Hva tror du er grunnen til at nordmenn og dansker har et så godt forhold til hverandre, og hvorfor er det så mange nordmenn som drar på ferie til Danmark, tror du?
- E Hvilke nålevende danske forfattere eller danske kunstnere kjenner du?

Marika Lang:
*Hellre lykkelig i det lille
 än olycklig i det stora*
 (olje på lerret,
 100 x 130 cm), 2000 .
 Her er et selskap fra vår
 tid. Kan du se noen
 forskjeller fra Eilif
 Peterssens maleri på
 forrige side?

ARTIUM studenteksamen tatt i gymnaset (videregående skole)

Johan Herman Wessel (1742–85)

Johan Herman Wessel var prestesønn og ble født i Vestby i Akershus i 1742. Han tok artium i 1761 og dro deretter til København for å studere. Her ble han gående som evig student resten av livet. Wessel var nok det man kan kalle en lat og drikkfeldig person. Han ble tidlig innlemmet i Norske Selskab og ble et populært midtpunkt når han leste opp sine vittige og spottende fortellinger på vers.

Johan Herman Wessel
etter litografi

En spøkefull gravskrift

Under Wessels utadvendte og sprudlende vesen lå det alltid en skjult sorg, som fortalte om et menneske som følte smerte og meningsløshet i livet. Det var nok mye av sannheten som kom fram da han skrev sin egen spøkefulle gravskrift:

Han giærne drak, var siælden glad,
Gik altid sine Støvler skiæve.
Han ingenting bestille gad,
Tilsidst han gad ei engang leve.

En venn hadde malt et portrett av ham og ville at dikteren selv skulle skrive noen linjer under motivet. Wessel skrev:

Han syntes fød til Bagateller,
Og noget Stort han blev ej heller.

Smeden og bakeren

Mest kjent av Wessels små versefortellinger er *Smeden og bakeren*. Her latterliggjør han samtidens rettspraksis. Smeden har drept en mann, men folk trenger en smed i byen. De sier til dommeren at siden byen har to bakere, kan heller en av dem bøte med livet i stedet for den uerstattelige smeden. Hvordan dette går, kan du lese her:

BAGATELL uvesentlighet, noe mindre viktig

 Smeden og bakeren

Der var en liten by, i byen var en smed,
 som farlig var når han ble vred.
 Han seg en fiende fikk (dem kan man alltid få,
 jeg ingen har, det gå
 min leser likeså!)
 Til uhell for dem begge to
 de treffes i en kro.
 De drakk (jeg selv i kro vil drikke,
 for annet kommer jeg der ikke.
 Anmerk dog, leser, dette:
 jeg immer går på de honnette).
 Som sagt, de drakk,
 og etter mange skjellsord, hissig snakk,
 slår smeden fienden på planeten.
 Så sterkt var dette slag
 at han så ikke dag,
 og har ei siden sett'en.

Straks i arrest ble smeden satt.
 En feltskjær får den døde fatt,
 og om en voldsom død attest hensender.
 Den morderer forhøres og bekjenner.
 Hans håp var at han skulle hisset gå,
 og der forlatelse av sin motstander få.

VRED sint
IMMER alltid
HONETT skikkelig, anstendig
PLANETEN her: skallen, hodet
FELTSKJÆR militær sårlege

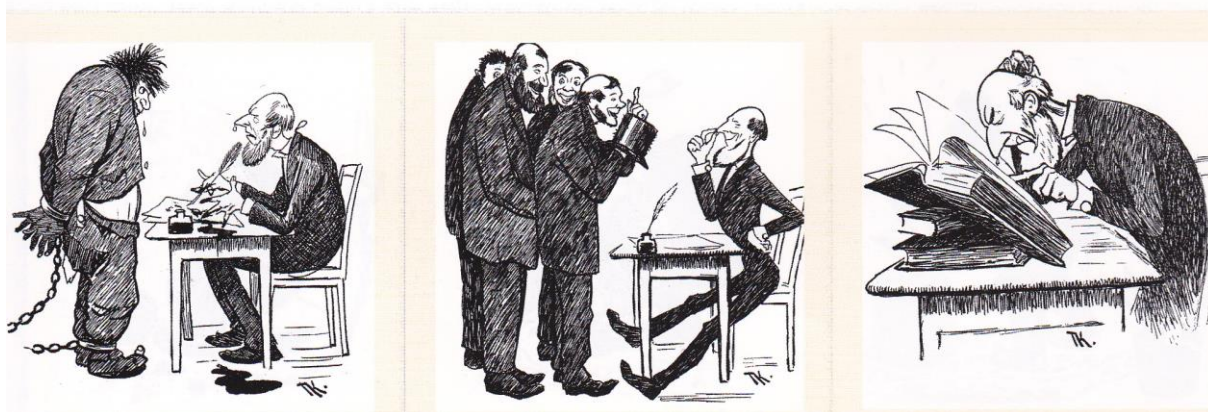
Tegninger til diktet:
 Theodor Kittelsen

Men hør nu løyer! Nettopp dagen
 før dom skal gå i saken,
 fremtriner fire borgere
 for dommeren. Den mest veltalende
 ham så tiltalte:
 «Velviseste!
 Vi vet på byens vel De alltid ser;
 men byens vel beror derpå
 at vi vår smed igjen må få.
 Hans død oppvekker jo dog ei den døde?
 Vi aldri får igjen så duelig en mann.
 For hans forbrytelse vi altfor grusomt bøte
 om han ei hjelpes kan.»

POKKER kopper (sykdom)

«Betenk dog, kjære venn, der liv for liv må bøtes.»
 «Her bor en arm, utlevet baker,
 som pokker snart dessuten tager.
 Vi har jo to, om man den eldste tok av dem?
 Så ble jo liv for liv betalt.»
 «Ja,» sa'e dommeren, «det innfall var ei galt.
 Jeg saken å oppsette nødes.
 Ti i så viktig fall man må seg vel betenke,
 gid våres smed jeg livet kunne skjenke!
 Farvel, godtfolk; jeg gjør alt hva jeg kan.»
 «Farvel, velvise mann!»

Han blader i sin lov omhyggelig;
 men finner intet der for seg
 hvorved forbuden er for smed å rette baker.
 Han sin beslutning tager,
 og så avsier denne dom:
 (Hvem som vil høre den, han kom!)

«Vel er grovsmeden Jens
 for all unnskyldning lens,
 og her for retten selv bekjente
 han Anders Pedersen til evigheten sendte.
 Men da i våres by én smed vi ikkun have,
 jeg måtte være rent av lave
 i fall jeg ville se ham død.
 Men her er to som baker brød.
 Ti kjenner jeg for rett:
 Den eldste baker skal unngjelde det,
 og for det skjedde mord med liv for liv bør bøte,
 til velfortjente straff for seg
 og likesinnede til avsky og til skrekk.»

AV LAVE forstyrret, gal
 Å KJENNE å avsi dom

Den baker gråt gudsjammerlig
 da man ham førte vekk.

Moral:

Beredt til døden alltid vær!
 Den kommer når du minst den tenker nær.

TRAGEDIEPARODI etterligning av et sørgelig skuespill på en spottende og latterliggjørende måte

HELTINNE kvinnelig helt

RIVAL konkurrent

BOHEM person, ofte kunstner, som lever et uregelmessig liv

MISERABEL elendig, ynkelig

KAPABEL i stand til

AIMABEL elskverdig

FABEL kort fortelling eller eventyr om dyr, planter osv.

Kjærlighet uten strømper

Johan Herman Wessel er også kjent for sin komiske og udødelige tragedieparodi *Kjærlighet uten strømper*. Heltinnen i stykket er forelsket i en skredder som hun må gifte seg med på flekken fordi: «Du aldrig bliver gift, hvis det i Dag ej skjer!» Skredderen er sørgelig nok bortreist for å lappe buksene til en major, så heltinnen tar til takke med en annen tidligere frier som heter Mads og er skomaker. Da skredderen omsider kommer tilbake og er klar til å gifte seg, mangler han strømper! Hans ære står på spill; han kan nemlig ikke stå brudgom i langstøvler! Men skredderen øyner en løsning, han kan stjele strømpene til rivalen sin. Uheldigvis blir tyveriet avslørt, og skredderen tar sitt eget liv. Slik fortsetter forviklingene der alvor og latter går side om side. Stykket ble en kjempesuksess og gjorde Wessel til en berømt forfatter.

Latter og alvor

Johan Herman Wessel døde i 1785 etter en lang tids bohemtilværelse i sykdom og fattigdom. Han hadde ikke så store tanker om seg selv, men hans friske og freidige humor vil han alltid bli husket for, slik som i dette lille portrettet av en skrytende offiser som har avgått ved døden:

Her ligger løytnant Stabel,
O ve, hel miserabel
I veiret med sin snabel,
Og er ei nu kapabel
At bruge mer sin sabel,
Som var ham mest aimabel
Næst brændevin og fabel.

OPPGAVE 18

- A Hva handler diktet *Smeden og bakeren* om?
- B Lag et personkart over Johan Herman Wessel.
- C Hva forteller Wessels gravskrift om hans syn på seg selv?
- D Hva synes du om moralen i *Smeden og bakeren*? Diskuter.
- E Bruk en søkemotor på Internett og skriv emneordet «Smeden og bakeren». Hva finner du?

OPPLYSNINGSTIDEN

- ET TANKEKART

Litteratur skal underholde

Komedier

Ludvig Holberg

Jeppe på Berget

Norske Selskab

Johan Herman Wessel

